

csiny bőrkoffer, kalapja félreacsapva, és értem apát és fiát Westerwaldban, 1931-ben, a kert vén fái alatt, öregember öreg fiát, és értem a cukrászt a rézvájddlinggal, és értem a főnök fiát, akiből főnök lesz, de nem értem, miben áll itt – hacsak egy nálam magasabb értelem fel nem világosít – az üldözöttség. Frau Marcus, cirka 1938-ból, szemben ül velem, le sem vetette a kabátját, talán siet valahová, haja frufrusan vágva, nyakában bohém mód megkötött fehér mintás fekete sál, ami ráborul az összefogott kabát cápauszonyra emlékeztető galléjára, s a bal kéz, akárcsak Frau Oppenheim bal keze, nem tudni, kapaszkodik-e, vagy összefogja a kabát két szárnyát gomb helyett, a jobb kéz viszont a combján nyugszik, mint egy madárkarom, lágyan, erőtlően karmolja a kabátot, ami drámaian behorpad, gyűrődik, és hozzá Frau Marcus arca valamiért életlen maradt, az életlenség mögött szinte dülledten és zavarosan csillog, mintha bandzsítana a két szeme, jobb szemöldökét finoman – kérdően? – felhúzza, a kabát a szoknya felett szétnyílik, arcán picic csodálkozás, szinte mosolyra húzott félszáj, anyajegy jobb szájszéle fölött, szemben vele Herr Dr. Kahn, az utolsó „üldözött zsidó” a sorozatból, cirka 1938-ból – az egyetlen, akinek szája nyitva van, mintha mondana valamit, cvikkert visel, dinamikus fordul felénk, csinos ezüst zakólancát látjuk kivillanni a mellény fölött. Csíkos inget visel, de rosszul mondom, mert a 417-es számú névtelen üldözött zsidónő szája is nyitva maradt, mintha fénylő nyálbuborék lenne benne, szép világos selyeminget visel, a gombokat is behúzatta az inselyemmel, fülbevalójában öt piciny gyémánt virágszirom alakban, nyakában ezüstlánc, csuklóján aranypántos óra, szája kinyílt, és a szoknyára ejtett két keze közül a jobb kéz mutatóujja a bal kéz hüvelykujja köré fonódik, a túloldalon Herr Katz, cirka 1938-ból, mellényben, kifogástalan keményített inggallérral, csillogó mellénygombokkal a pocakján, száját mintha elhúzná, savanyú a szőlő?, mintha összehúzta volna a száját valami, egy irányba néz az ismeretlen üldözött zsidónővel, aki az ölébe ejtette két

dolgos kezét, a körme piszkos, az ujjja csupa nikotin, fülbevalója finoman csillog csatokkal összefogott, az erős szálú fekete hajából nyakszirtjénél képződött, szénfekete hajbog előtt, s a selyeming gyűrődései, lágy simulása a vállnál, hónaljban, s ahogy a hasnál, akár Pierrot-n a fehér selyemruha, lágy hullámot vet, a galambszürke és kagylófehér valamennyi árnyalatában. És a másik névtelen üldözött zsidónő, stilizált népi viseletben, enyhe bajuszkával szépen formált ajkai fölött, fekete anyaggal behúzott nagy gombokkal a keblei között, hasán fekete öv, vállától karján lefelé végigfutó fehér csikozás, szláv népi viselet utánezata, arca is szlávoss, talán egy szláv arc utánezata, nyakán a két, egymástól távol eső finom ránc, mely nyakizmai vonalát követi szelíden. S a túloldalon az utolsó „üldözött”, cirka 1938-ból, Herr Dr. Philipp, vastag óralánccal, virágmintás nyakkendőben, négyszögű finom karóráján öt perc múlva egyet mutat az óra, jobb kezét bal combjára helyezi, bal kezét jobb kezére, szája kislíusán lefele görbed, most kezd intenzíven kopaszodni, díszszekendője nyuszifülként kikanal, nem tudom, ránk néz-e? a tekintete merev, és ahogy bal kezével támaszkodik jobb kezére, úgy tűnik, mindjárt lebillen a székről, gallérja tokájába vág, mint amikor borotvaéles késsel finoman szelni kezdünk, zsíros inaktól megszabadítunk egy gyönyörű szelet húst, oly óvatosan és halkán mélyed az inggallér Herr Dr. Philipp tokájába. Az arcán himlőhelyeknek tűnnek az ügyetlen retusálás nyomai.

Mit csinált ez a tizenegy üldözött zsidó? Kabátot vett, lekapcsolta otthon a villanyt, bejött August Sander stúdiójába, aki a huszadik századi emberről kívánt tanulmánykötetet készíteni – cirka 1938-ban – mint „üldözött zsidó”, és beült az August Sander által előkészített székbe, legjobb ruhájában jött el ő is, mint a parasztcsaládok ültek feszes tartásban, kutyáikkal lábuknál kertjeikben, mint a polgárok álltak a kandallónál szalonjaikban. Kaptak időt a felkészülésre, ezek nem pillanatfelvételek, belenéztek a kamerába, mint a bohémek, mint a csavargók, mint a könyv

végén a vak kisgyermek a napon, a kerítés előtt. Negyvenöt mappa, mindegyikben tizenkét felvétel – a fennálló társadalmi rendet reprezentáló –, August Sander hirdetése 1929-ben jelent meg Kölnben, egy kiállítás katalógusában, a képek 1892 és 1952 között készültek, száz éve és a születésem éve között, hatvan éven keresztül. „Látni, megfigyelni és gondolkodni” – ez volt Sander jeligeje.

FORGÁCH ANDRÁS

A MŰVELTSÉG GYANÚJA

Az európai műveltség alapja a gyanú. Azt tekintjük ugyanis a műveltség részének, amit – legalábbis a serdülőkoron túl – nem illik megkérdezni. Ha egy felnőtt megkérdezi, hogy ki is az a Villa-Lobos, ettől még nem tartjuk műveletlennek, de ha megkérdezi: ki is az a Mozart, akkor igen. Mármost a művelt (vagy ilyen minősítésre igényt tartó ember) sem tud mindent, és gyakran szembesül olyasmival, amiről meg kellene kérdeznie, hogy kicsoda vagy micsoda – ám ezzel reszkírozna, hogy műveletlennek bizonyul, hiszen a dolog esetleg a kötelező tudnivalók közé tartozik.

Ekkor szegődik mellé bölcs vezetője: a gyanú, mely megsúgja neki, hogy mire ne kérdezzen rá. A gyanú a művelt európai ember hatodik érzéke. Társaságban, tanteremben, szakmai megbeszélésen vagy udvarlás közben megóvja attól, hogy megkérdezze: ki is az, miről is szól, melyik országban is van, mikor is történt, vagy mondjuk, hogy ki is volt Beauvoir férje. (Te jó ég: lehet, hogy nem is voltak összeházasodva? Utolsó kérdés törölve.) A kérdezhető és nem kérdezhető dolgok között nem éles a határvonal: Elgar és Glazunov, a *Sok húzó* és a *Tévedések vigjátéka*, Tallin és Riga, Ferenc József és IV. Károly halálának éve között húzódik valahol. Országoként, koronként, kultúráként, társadalmi csoportonként változik – ezzel együtt Európaszerte mégis meglepően egységes.

Ezen lehet mosolyogni, és az egészet a félművelt sznobok problémájá-

nak tekinteni. Lehet, de nem helyes. Gondoljunk csak egy széles tényanyagot görgető könyv (mint általában a klasszikusok, de akár I. B. Singer nemrég megjelent önéletírása) magyar kiadására: nyilvánvalóan hasznos a kötethez jegyzeteket adni, amelyek a kevésbé ismert neveket, fogalmakat magyarázzák. No de melyek a kevésbé ismert nevek és fogalmak a mai magyar olvasó számára? Ezt a szerkesztőnek vagy fordítónak kell finom érzékkel eldöntenie, s ebben éppen a „műveltségi gyanú” vezeti őt. Leibniz említését (hacsak nem gyermekek számára készül a kiadvány) nem kell megjegyezni, de Otto Weiningerét igen. Persze a magyarázó jegyzetek liberálisabbak lehetnek, a gyanú – vagyis az elfogadott közműveltség – által megszabott határnál többet ölelhetnek fel, hiszen az olvasó otthon, egyedül diszkrétén hátralapozhat, hogy végre megtudja, igazából hol is van Canossa, és ki és miért járt ott.

Az amerikaiak mások, mint mi. Nekik nem műveltségük van, hanem tudásuk. Ők nem érzik, hogy szűzanyám, itt nekem valamit nagyon illene tudni, úgyhogy kussolok és rohanok haza megnézni a lexikonban, vagy megkérdezem a hozzám legközelebb állókat, akik előtt nincs titkom. Nem, ők megkérdezik: ki az, és onnantól fogva tudják. Azt mondta egy tanár a dímbes-dombos lowában: maguk, Európában, megtanítják a diákoknak, hogy *mit* kell gondolni. Mi itt azt, hogy *hogyan* kell gondolkodni. Ez így persze nem *bon mot*, hiszen egyik se ér sokat a másik nélkül. De a karikatúra ül. Öten jártunk magyarok a college-ben zajló modern irodalmi speciálkollégiumra. A következő heti anyag Malamud volt, aki véletlenül azon a héten halt meg. A bevezető referátumot tartó kislány azzal kezdte: én még sosem hallottam Malamud nevét, bizonyára ti sem. Az amerikaiak bólogattak, mi magyarok meg egymásra néztünk: ó borzalom! Aztán este, egymás között beszélgetve, kiderült, hogy ötünk közül hárman semmit sem olvastak tőle. De pontosan tudták, ki volt, és miért tiszteljük, s azt is, hogy a héten halt meg. Ez az európai műveltség: tudni, hogy kik tartoznak a műveltség kö-

rébe, hogy kikre nem lehet azt mondani: nem hallottam róla. Az amerikai gondolkodás azt kérdezné: mire jó ez? Mire jó tudni valakiről, hogy jelentős és tiszteljük, ha nem olvassuk? Reménytelenül nem értenek minket. Mi érteime volt egy kelet-berlini fiatal számára a hatvanas években megtanulni a nyugat-berlini utcákat és tereket? Jó, talán volt néhány, aki vakmerő szökési terveket fontolgatott. De a többségnek arra kellett, hogy ha egyikük azt mondta: tudjátok, ott a Nollendorflplatz mellett, akkor a többiek bólinthassanak: tudjuk.

A közös kultúrában való együttes mozgásnak az eszköze ez a fajta műveltség, s a gyanú biztosítja, hogy nagyjából mindenki egyazon műveltséggel rendelkezzen. A felnövekvő fiatal ennek révén – sok hibával, olykor kínos botlásokkal – tanulja meg megérezni, mit nem illik nem tudni. Hasonló ez a test elfedésének szabályaihoz, melyeket – évszaktól, nemtől, kortól, helyzettől függően – ugyancsak el kell sajátítani, és mindnyájan ismerjük a gyanút, hogy itt és most talán mégse kellene levenni a cipőnk. Az anatómia-tankönyv kívül áll a társadalmi viselkedés szabályain, mert *minden* le van benne rajzolva; ugyanilyen szemérmes túli könyv a lexikon, mert *minden* le van benne írva, az is, hogy ki volt Leibniz, és hogy mikor volt a mohácsi vész.

A műveltség legzamatosabb falatai azok, amik a lexikonban nincsenek benne, amiket csak úgy egyszerűen tudni kell. A londoni Pall Mallen állnak a legelegánsabb klubok, de egyikre sincs kiírva, milyen klub: *tudni* kell. Aki megkérdezi, az nem gyanakodott, hogy tudnia kéne, tehát nem is való oda. Észak-Írországban tudni kell, ki katolikus, és Kelet-Európában tudni kell, ki zsidó, ahhoz, hogy megértse az ember a történéseket. Tudni illik, hogy az angolok az osztrák uralgó családot *Hapsburg*-nak írják, hogy Saint-Saens vagy Duras nevének végén igenis kell ejteni az s-et, és hogy Bikácsy Gergely azonos Glauziusz Tamással.

A legtöbbet a fordítónak kell gyanakodnia, mert a nyelven kívül a műveltség ezer apró kodifikálatlan (vagy kodifikálhatatlan) elemének aknamezején lépdel. A jó fordítót csak a gya-

nú élteti: értem is, le is tudnám fordítani, de mégis... *Sons and lovers* magyarul nem „fiúk”, hanem *Szülők és szeretők*, a Monarchia angolul nem Monarchy, hanem *the Empire*, a *Middle East* magyarul nem Közép-, hanem Közél-Kelet.

Friss amerikai popszármokot játszott a rádióban a sztár-lemezlovas. „A következő számnak – mondta egy csöppnyi bizonytalansággal a hangjában – érdekes fantáziacíme van: *Az utcai autót kívánságnak nevezték.*” Ennek lassan tíz éve, remélem, azóta benne is kifejlődött az egészséges gyanakvás (no meg az aktívum és passzívum megkülönböztetése). A szám refrénje ugyanis ez volt: *A Streetcar Named Desire.*

NÁDASY ADÁM